

УДК 159.922.73:159.942

Preschooler's emotional intelligence development

Розвиток емоційного інтелекту

дітей дошкільного віку

Lesya Klevaka, Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor, Department of psychology and pedagogy National University “Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic”

Леся Клевака, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

ORCID: 0000-0001-6924-8221

Web of Science ResearcherID: AFF-2606-2022

e-mail: klevakaalesi@ukr.net

National University “Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic”, 24, Pershotravnevyi avenue, Poltava, Ukraine

Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, проспект Першотравневий, 24

Olga Grishko, Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor, Department of Preschool Education, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

Ольга Гришко, доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

ORCID: 0000-0002-9149-3992

e-mail: missoliva20@gmail.com

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, 2, Ostrogradski Street, Poltava, Ukraine

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, вул. Остроградського, 2

Vitalii Zaika, Ph.D. in Psychological Sciences, Associate Professor, Department of Social Work and Special Education, Poltava Institute of economics and law, Open International University of Human Development “Ukraine”

Віталій Заїка, кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та спеціальної освіти Полтавського інституту економіки і права ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

ORCID: 0000-0001-5710-2997

Web of Science ResearcherID: C-3848-2018

[e-mail: zaika_vitaliy@ukr.net](mailto:zaika_vitaliy@ukr.net)

Poltava Institute of economics and law, Open International University of Human Development “Ukraine”, 6, Monastyrska Street, Poltava, Ukraine

Полтавський інститут економіки і права ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Полтава, вул. Монастирська, 6

Abstract. The article considers the development of emotional intelligence in preschool children. The aim of the study is a theoretical analysis of the formation of emotional intelligence in preschool children, the development of emotional intelligence under the guidance of adults. Today, kindergartens provide education on the intellectual development of the child. And this leads to deformation of the emotional sphere of preschool children. Today, the relationship between children and parents is characterized by a lack of emotional communication. This causes emotional deafness in children. That is, the inability to feel, lack of reaction to the emotional state of another person. It is also a suppression of emotions that develops in a child due to the indifference of loved ones. Due to such changes in the education of preschool children, the problem of developing the emotional intelligence of preschool children is especially significant and relevant. The following methods were used in the research process: general scientific (systematization and generalization), comparative, prognostic method and prognostic method. The article presents an analytical review of theoretical approaches to the definition of "emotional intelligence". It is generalized that the emotional intelligence of a preschooler is an integral property of the individual, which reflects the child's cognitive ability to understand emotions and manage them through cognitive processing of emotional information. Emotional intelligence ensures the psychological well-being of the individual and the success of social interaction. In preschool, the child's emotional experience expands and enriches. An emotional

attitude to oneself, other people and the surrounding reality in general is formed. This is reflected in the characteristics of the child's emotional behavior in the process of social interaction and communication with other children and adults. Researchers are also attracted by the question of the preconditions for the formation of emotional intelligence of preschool children. The structure of emotional intelligence is revealed. It is noted that emotional intelligence develops in the process of life and experience of the child – in the family, through play, painting, art, literature, self-observation and reflection. Each preschooler should have his own way. It is important to choose the method that is most effective for a particular individual. The authors identify effective methods and techniques for the development of emotional intelligence of preschool children.

Keywords: preschool age, child psychological development, emotions, emotional experience, emotional intelligence.

Анотація. У статті розглядається розвиток емоційного інтелекту у дітей дошкільного віку. Метою дослідження є теоретичний аналіз особливостей становлення емоційного інтелекту у дошкільному віці для подальшого його розвитку під керівництвом дорослих. Визначено, що на сьогодні в дошкільних закладах відбувається акцентування здійснення освітнього процесу в бік інтелектуального розвитку, що призводить до деформації емоційної сфери дітей дошкільного віку. Крім того, дефіцит емоційного спілкування, притаманний сучасним батьківсько-дитячим взаєминам, спричиняє емоційну глухоту дітей, тобто нездатність відчувати, відсутність реакції на емоційний стан іншої особистості; пригнічення емоцій, що розвивається у дитини внаслідок байдужості близьких людей. На тлі таких змін дошкільної освіти проблема розвитку емоційного інтелекту дітей дошкільного віку особливо значуща та актуальна. У процесі дослідження були використані наступні методи: загальнонауковий (систематизація та узагальнення), порівняльно-зіставний, прогностичний метод й метод інтерпретації. У статті представлено аналітичний огляд теоретичних підходів до трактування поняття «емоційний інтелект». Узагальнено, що емоційний інтелект дошкільника є інтегральною властивістю

особистості, яка відображає пізнавальну здатність дитини до розуміння емоцій та управління ними шляхом когнітивної обробки емоційної інформації та забезпечує психологічне благополуччя особистості й успішність соціальної взаємодії. У дошкільному віці розширюється та збагачується емоційний досвід дитини, формується емоційне ставлення до себе, інших людей та навколишньої дійсності загалом, що відображається в особливостях емоційної поведінки дитини у процесі соціальної взаємодії та спілкування з іншими дітьми й дорослими. Увагу дослідників також привертає питання передумов формування емоційного інтелекту дітей дошкільного віку. Також розкрито структуру емоційного інтелекту. Зауважено, що емоційний інтелект розвивається в процесі життєдіяльності й набуття досвіду дитиною – в родині, через гру, живопис, мистецтво, літературу, самоспостереження і рефлексію. Для кожного дошкільника має бути власний шлях. Важливо підібрати той метод, який є найдієвішим для певної особистості. Авторами визначені ефективні методи та прийоми розвитку емоційного інтелекту дітей дошкільного віку.

Ключові слова: дитина дошкільного віку, психічний розвиток дитини, емоції, емоційні переживання, емоційний інтелект.

Вступ. Мрія кожної людини – досягти успіху. Мрія батьків – успіхи дітей. Більшість дорослих вважають, що гарантією успіху є інтелект. Це спричинило велику кількість запитів на замовлення освітніх послуг щодо раннього інтелектуального розвитку дитини. Батьки прагнуть з пелюшок навчити дитину читати, писати, володіти іноземною мовою, оскільки вважають, що це основа її подальшого успішного розвитку. Зауважимо, що переважання освітнього процесу в бік інтелектуального розвитку призводить до деформації емоційної сфери дошкільників. Крім того, дефіцит емоційного спілкування, притаманний сучасним батьківсько-дитячим взаєминам, спричиняє емоційну глухоту дітей.

Емоційна глухота – нездатність відчувати, відсутність реакції на емоційний стан іншої особистості; пригнічення емоцій, що розвивається у дитини внаслідок байдужості близьких людей (Половіна, 2018).

Актуальність зазначеного посилюється тим, що в закладах дошкільної освіти зростає чисельність дітей-циніків, які абсолютно індиферентні до проявів насильства, агресії, приниження. Така невтішна тенденція може призвести до незворотних деструктивних змін у суспільстві. Запобігти цьому може цілеспрямований розвиток емоційного інтелекту у дітей дошкільного віку. Натомість ще й досі проблема розвитку емоційного інтелекту особистості є однією з малодосліджених, особливо це стосується дітей дошкільного віку. Її рішення пов'язане із підвищенням ціннісного статусу дитинства у сучасному суспільстві, з тим, що емоційний інтелект є однією з головних складових у досягненні успіху в житті та відчутті щастя.

У Базовому компоненті дошкільної освіти (державному стандарті) особливу увагу надано питанню захисту і зміцненню емоційного благополуччя дітей, розвитку у них естетичних почуттів, емоційно-моральної чуйності, доброї волі, розуміння і співпереживання почуттів інших людей (Баєйр, Безсонова, Брежнева та ін., 2021). На тлі таких змін дошкільної освіти проблема розвитку емоційного інтелекту дітей дошкільного віку особливо значуща та актуальна.

Методи. Під час здійснення наукової розвідки нами були використані такі методи: загальнонауковий, який використовувався з метою систематизації теоретичних ідей та узагальнення змісту психологічної літератури з проблеми дослідження; порівняльно-зіставний, який дав змогу провести зіставлення різних точок зору щодо визначення поняття «емоційний інтелект» та особливостей розвитку емоційного інтелекту у дошкільному віці; метод інтерпретації й прогностики, що використані з метою визначення можливостей використання ефективних методів та прийомів розвитку емоційного інтелекту дітей дошкільного віку і формулювання висновків дослідження.

Результати. Аналіз життя людей XXI століття свідчить: що інтенсивніше розвиваються технології, то гірше люди «вміють жити». На думку О. Половіни, однією з причин такої тенденції є те, що свого часу дітей не навчили: долати гнів, виявляти співчуття, контролювати прагнення. Йдеться про несформованість однієї з найвагоміших складових життєвої компетентності –

емоційної. Показником сформованості емоційної компетентності є емоційний інтелект (Половіна, 2018).

Наукові розвідки засвідчують, що психологічні закономірності емоційного розвитку дітей дошкільного віку вивчали: Л. Божович, О. Запорожець, О. Кононко, В. Котирло, Г. Кошелева, О. Кульчицька, В. Мухіна, П. Якобсон та ін. Поняття, структуру емоційного інтелекту досліджували І. Андрєєва, Р. Бар-Он, О. Власова, Д. Гоулмен, Р. Купер, Д. Люсін, Дж. Майер, П. Саловей та ін. Науковці зазначають, що розвиток емоційного інтелекту особистості потрібний для успішної соціалізації й життєдіяльності людини. Багатьма дослідниками (Л. Абрамян, Г. Бреслав, М. Лісіна та ін.) підкреслюється, що емоційні порушення дошкільників нерідко стають причиною відхилень у поведінці, призводять до порушення соціальних контактів, впливають на розвиток емоційного інтелекту особистості.

Дослідниця М. Шпак наголошує, що, емоційний розвиток – визначається особливостями психічного розвитку дитини загалом, зміною видів діяльності, у яких формуються емоційні процеси, специфікою взаємодії дитини зі світом людей та предметів; спостерігаються значні відмінності в розвитку емоційної сфери дитини на різних вікових етапах (Шпак, 2016).

Наукові пошуки Г. Кошелевої спрямовані на організацію діяльності дітей та керівництво нею при вихованні емоційної чуйності (Кошелева, 2003), М. Андрусенко та Л. Балли – розвиток емоційного інтелекту як фактор духовного виховання дошкільників (Андрусенко & Балла, 2016), В. Лазаренко – розвиток емоційного інтелекту дітей дошкільного віку у театралізованій діяльності (Лазаренко, 2019).

Н. Волік у своїх наукових доробках розкриває окремі аспекти роботи з розвитку емоційного інтелекту дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами, а М. Шпак – становлення емоційного інтелекту в дошкільному віці як передумова його розвитку у молодшого школяра (Волік, 2020; Шпак, 2016).

Проте, недостатньо вивченими залишаються практичні аспекти формування емоційного інтелекту у дітей дошкільного віку, розроблення програм його розвитку та корекції.

Термін «емоційний інтелект» почали використовувати на початку 1990-х років. Американські психологи Дж. Мейер та П. Саловей почали використовувати його для сукупності позначень ступеня розвитку таких людських якостей, як: самосвідомість, самоконтроль, мотивація, вміння ставити себе на місце інших людей, навички спілкування з оточуючими, вміння налагоджувати взаєморозуміння. Цей термін об'єднав уміння людей розбиратися у власних думках, почуттях та контролювати власні емоції. П. Саловей, Дж. Мейер і Д. Големан визначають емоційний інтелект як спроможність розуміти роль та значення власних емоцій і застосовувати ці знання з метою усвідомлення витоків виникнення проблем та їх вирішення (Мейер & Саловей, 1997; Големан, 1998).

Д. Люсін розробив теоретичну модель емоційного інтелекту, в структурі якого він виокремив внутрішньо-особистісний, спрямований на розуміння власних емоцій та управління ними, і міжособистісний, спрямований, відповідно, на розуміння чужих емоцій та управління ними (Люсін, 2004).

О. Половіна розглядає емоційний інтелект як здатність особистості усвідомлювати свої почуття й емоції, проявляти їх, керувати ними. Рівень сформованості емоційного інтелекту вказує на здатність позитивної або негативної міжособистісної взаємодії. (О. Половіна, 2018).

Емоційний інтелект М. Шпак трактує як інтегральну властивість особистості, що віддзеркалює пізнавальну здатність людини до розуміння емоцій й управління ними шляхом когнітивної обробки емоційної інформації та забезпечує психологічне благополуччя особистості та успішність соціальної взаємодії (Шпак, 2020).

Дослідниці М. Андрусенко, Л. Балла влучно зауважують, що кожна людина народжується з обов'язковим потенціалом емоційної сенситивності, емоційної пам'яті, емоційної обробки та емоційного навчання. Ці чотири

вроджені компоненти формують серцевину емоційного інтелекту. Людина може розпочати життя з високим рівнем емоційного інтелекту, але з часом він може знизитися, якщо особистість набуває згубних емоційних звичок у дитинстві в сім'ї, де її ображають та зневажають (Андрусенко & Балла, 2016).

Емоційний інтелект дитини дошкільного віку – інтегральна здатність орієнтуватися, розрізняти, виражати емоції, готовність орієнтуватися на іншого, враховувати його емоційний стан у міжособистісній взаємодії, власних діях. У дошкільному віці розширюється та збагачується емоційний досвід дитини, формується емоційне ставлення до себе, інших людей та навколишньої дійсності загалом, що відображається в особливостях емоційної поведінки дитини у процесі соціальної взаємодії та спілкування з іншими дітьми й дорослими.

Говорячи про передумови виникнення емоційного інтелекту у дошкільному віці зауважують на біологічних та соціальних детермінантах. Біологічними передумовами емоційного інтелекту науковці вважають: рівень емоційного інтелекту батьків, правопівкульний тип мислення, властивості темпераменту. Соціальними передумовами розвитку емоційного інтелекту є: синтонія – емоційна реакція оточення на дії дитини; рівень розвитку самосвідомості; рівень освіти батьків та матеріальне благополуччя родини; емоційно-позитивні стосунки між батьками; андрогінність – самоконтроль і витримка у дівчаток, емпатія і ніжні почуття у хлопчиків; локус контролю; релігійність (Половиніна, 2018).

Науковець Г. Орме зазначає, що емоційний інтелект пов'язаний з функціональною асиметрією мозку, зокрема з домінуванням правої півкулі. Правопівкульний тип мислення пов'язаний з невербальним інтелектом, точним розпізнаванням емоційного забарвлення мови (Орме, 2003). Діти з розвиненим невербальним інтелектом більш емоційно рухливі, краще розрізняють емоції та орієнтовані більшою мірою на інших, ніж на самих себе (Кучеренко, 2016). Домінування правої півкулі виступає в якості певного спадкового задатку емоційної сприйнятливості, яка характеризує успішність адаптації емоційної реакції на стимул до обставин. Емоційні реакції найближчого оточення на дії

дитини не тільки виступають як умови для розвитку емоційності, але і є орієнтирами для її самоставлення і самооцінки. Основи реалістичного сприйняття себе і самоприйняття закладаються на ранніх стадіях онтогенезу, визначаючись вихідним прийняттям дитини з боку батьків. Рівень розвитку самосвідомості виступає в якості передумови управління власними емоціями. Процеси самооцінки і саморегуляції лежать в основі впевненості у своїй емоційній компетентності (тобто в основі уявлень дитини про те, чи може вона розуміти емоції, керувати ними і міжособистісними взаємодіями). Даний конструкт залежить від образу Я, який формується у ході соціального навчання (Ляш, 2015).

Згідно з описом, який запропонували Дж. Мейер та П. Саловей виділяють чотири складові емоційного інтелекту: точність оцінки та вираження емоцій – здатність виявляти власні емоції та визначати емоції інших людей за допомогою вербальних та невербальних ознак; розуміння емоцій – здатність визначати джерело емоцій, розпізнавати зв'язок між емоціями і словами, інтерпретувати значення емоцій, прогнозувати їх подальший розвиток; управління емоціями – уміння враховувати емоції у прийнятті рішень та побудові моделі поведінки, адекватно виявляти власні емоції та реагувати на емоції ними спалахами; використання емоцій у розумовій діяльності – здатність привласнювати або навпаки відкидати певні знання – критичне мислення (Мейер & Саловей, 1997; Савченко, 2014).

Прояв емоційного інтелекту у дошкільному віці відзначають Л. Виготський та його послідовники. Лев Семенович вперше розглядав єдність емоцій та інтелекту як «узагальнення переживань», «афективне узагальнення» або як «логіку почуттів». Суть цього явища у тому, що, за спостереженням психолога, у вчинках дошкільника виникає інтелектуальний момент, який вклинюється між переживанням та безпосереднім вчинком, що є прямою протилежністю наївному ставленню та безпосередньої дії, властивої дитині. Дитина, проходячи кризу семи років, починає усвідомлювати свої переживання. Автор назвав це «смісловим переживанням». На думку Л. Виготського, завдяки

узагальненню переживань, або інтелектуалізації афекту, у дитини виникає нове відношення до себе, яке було неможливим до узагальнення переживань (Виготський, 1984). Крім цього, у дитини виникає також внутрішня боротьба, тобто протиріччя переживань. Тільки для дитини дошкільного віку мислити – значить згадувати, тобто спиратися на свій минулий досвід (Нгуен, 2007).

Психологи О. Запорожець, О. Кононко, Я. Неверович, Г. Кошелева, М. Шпак, наголошують, що в дошкільному віці спостерігається загалом:

- яскрава емоційна забарвленість пізнавальних процесів (відчуття, сприймання, мислення, уяви);

- емоційна насиченість різних видів діяльності, особливо ігрової діяльності та процесу спілкування з дорослими і ровесниками. При цьому «відбувається зміна змісту афектів, яка виявляється насамперед у виникненні особливих форм співпереживання, співчуття до інших людей, саме для яких виконуються дії» (Запорожець, 1974);

- дитина оволодіває «мовою» емоцій і почуттів. Вона вчиться за допомогою міміки, жестів, рухів, інтонацій голосу виражати свої переживання;

- при цьому емоційні переживання дедалі більше набувають вербалізованого характеру (наприклад, «Я ображений на тебе», «Я засмучений, тому що...»), хоча висловлювання дитини, які позначають ці емоції, ще досить лаконічні;

- спостерігається безпосередність емоційної поведінки та неприхованість емоційних переживань, хоча дитина поступово оволодіває умінням стримувати бурхливі, різкі прояви своїх почуттів. Таким чином, вона починає розуміти, як треба себе вести в певній ситуації, у неї з'являються перші ознаки вольової регуляції;

- розвиваються соціальні емоції, формуються вищі почуття, а саме: моральні (хороший-поганий, добрий-злий), естетичні (гарний-негарний, приємний-неприємний) та інтелектуальні (здивування, зацікавлення, радість успіху). Основним джерелом, яке забезпечує розвиток дитини, є ігрова діяльність

як провідна на певному віковому етапі. Саме гру в усій різноманітності її форм і видів вважають школою емоцій та людських стосунків;

- особливо яскраво проявляється почуття допитливості, яке стимулює пізнавальну активність дитини, бажання отримати відповіді на численні запитання, що стосуються навколишньої дійсності (Кононко, 1998; Кошелева, 2003; Неверович, 1985; Шпак, 2016).

У дошкільному віці подальшого розвитку набуває вміння розпізнавати емоції за характерними зовнішніми ознаками (мімікою, жестами, загальними особливостями поведінки). Дослідники О. Прусакова, Є. Сергієнко, вивчаючи особливості розпізнавання та розуміння емоцій дітьми дошкільного віку, стверджують, що розвиток у дітей цієї здатності можна охарактеризувати як поступовий перехід від «зовнішньої» орієнтації, коли дитина сприймає емоцію як реакцію на ту чи іншу ситуацію, до «внутрішньої», коли дитина бере до уваги як соціальну ситуацію загалом так і бажання та потреби людей. Це дозволяє дитині, на нашу думку, більш диференційовано сприймати і визначати емоційні стани як свої, так і інших людей, розуміти прояви емоційних переживань, зокрема більш складні комплекси емоцій, усвідомлювати причини їх виникнення (Прусакова & Сергієнко, 2006).

Для дитини дошкільного віку розпізнавання і передання емоцій – достатньо складний процес, що потребує від неї певних знань, певного рівня розвитку. Коли людина передає емоції, вона не тільки робить певний вираз обличчя, але й набуває певної пози, використовує жести, що відповідають тому чи іншому емоційному стану. Дошкільники здебільшого мають недостатні уявлення про внутрішній емоційний стан людини та його прояви. У молодшому і середньому дошкільному віці дитина все частіше ділиться з партнером своїм досвідом та почуттями до оточення. У процесі спілкування з дорослими та однолітками починає передбачати наслідків нових ситуацій та емоційної оцінки інших людей (Клевака & Гришко, 2021).

Особливостями зовнішнього прояву емоцій є міміка обличчя, тембр голосу, інтонація, рухи тіла. За допомогою виразних дій дитину необхідно вчити

розуміти власну почуттєву сферу та емоційні настрої людей навколо. Дослідження останніх років свідчать про негативні тенденції у розвитку емоційної сфери дітей дошкільного віку, частим явищем стала емоційна несприйнятливність дітей до інших людей, депресивність, агресія, емоційне напруження. Уміння розуміти власні емоції та розвивати навички керування ними є основою емоційного інтелекту (Войтовська, 2020).

Діти, які розуміють емоції, більш чуйні, соціально адаптовані, їх частіше обирає група. Для розвитку емоційного інтелекту людині необхідна певна частка об'єктивності, адже вміння поставити себе на місце іншої людини і відчувати її переживання – це вже не суб'єктивний погляд на ситуацію. Подібні вміння допомагають розвинути в дитині дорослого, а також приймати вірні рішення і успішно орієнтуватися в сучасному світі. Поступаючи з урахуванням норм моральності, дитина відчуває переживання інших людей (перед тим як давати оцінку їх вчинкам), в результаті чого вона з кожної життєвої ситуації отримує так звану емоційну інформацію (Ляш, 2015).

Водночас уже в молодшому дошкільному віці починає закладатися здатність до емоційної децентрації, що передує інтелектуальній децентрації, становлення якої відбувається у старшому дошкільному віці. Це має важливе значення для соціальної взаємодії, адже спроможність дитини відволікатись від власних емоційних переживань і сприйняти емоційний стан іншої людини, забезпечує успішність її спілкування з близькими людьми (Шпак, 2016).

Дослідниця В. Лазаренко емоційний інтелект дитини п'ятирічного віку розглядає як здатність усвідомлювати, розуміти свої почуття та емоції, називати їх (в межах вікової компетенції) вміння проявляти їх за допомогою різних вербальних і невербальних засобів, вміння стримувати та керувати ними, а також проявляти початкові навички емпатії (Лазаренко, 2019). На п'ятому році життя дітям характерна здатність опосередкованості емоцій, вони стають більш узагальненими, усвідомленими, зважаючи на що, відповідно, з'являється самоконтроль. Дитина виявляє здатність стримувати небажані емоції, скеровувати їх відповідно до вимог дорослих та до засвоєних норм поведінки.

Дитина орієнтується на «добре» і «погано», «можна» і «не можна», все частіше «хочу» поступається «треба». Стимування дитиною емоцій набуває характеру їх інтеріоризації. Самоконтроль дітей дошкільного віку – це здатність керувати емоціями, правильно використовувати їх у відповідних ситуаціях, викликати в когось потрібні емоції. Дитина засвоює навички вираження емоцій у єдності вербальних та невербальних засобів. Спочатку в спілкуванні переважають невербальні засоби вираження емоцій (міміка, виразні рухи), а до кінця дошкільного віку дитина вміє позначити свій емоційний стан у мовленні (Клевака & Гришко, 2021).

Психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку (5-6 років) досліджував М. Нгуен. Учений стверджує, що готовність дитини орієнтуватися на іншу людину і враховувати її емоційний стан у своїй діяльності та спілкуванні є найважливішим емоційним новоутворенням, яке відображає рівень розвитку і формування емоційного інтелекту старших дошкільників. М. Нгуен встановив, що до структури емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку входить три компоненти: спрямованість уваги дитини на світ людей і світ емоцій; емоційна орієнтація на іншого; готовність дитини враховувати емоційний стан іншого у своїй діяльності. Про емоційний інтелект у дошкільному віці можна говорити, якщо у дитини виникає орієнтація на іншу людину, на її емоційні переживання і при цьому вона намагається поводитися відповідно до цих переживань. Тільки спираючись на емоції свої та інших людей, діти вчаться орієнтуватися на іншого, отримуючи корисну інформацію про те, що справді відбувається. Варто зазначити, що процес інтелектуалізації емоцій чи, інакше кажучи, зародження почуттів емпатії та співчуття, внутрішньо зумовлено виникненням в дітей віком найпростіших просоціальних мотивів поведінки. У дошкільному віці цими людьми є насамперед батьки, вихователі та особливо однолітки. Це означає, що розвиток емоційного інтелекту у дошкільному віці потребує розуміння дитиною емоційних станів інших людей та успішної співпраці з ними, переважно з своїми

однolitками. Без співучасті інших людей діяльність дитини неможливо (Нгуен, 2007, 2008).

За експериментальними дослідженнями М. Шпак, у старшому дошкільному віці відбувається соціалізація емоційного інтелекту, що виражається в емоційній спрямованості дитини більшою мірою на інших людей, ніж на певні предмети чи речі, розвивається здатність до емпатії, хоча вона ще не є досить стійкою, однак дитина вже здатна проявляти співпереживання, співчуття, що забезпечує розвиток у неї міжособистісного емоційного інтелекту. Все це є важливою передумовою розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці та сприяє підвищенню здатності дітей розуміти емоції, як власні, так й інших людей, та управляти ними (Шпак, 2016).

Дискусії. Питання сензитивного періоду для розвитку емоційного інтелекту залишається дискусійним. Більшість науковців вважає таким періодом дитинство (І. Андреева, О. Власова, Д. Гоулман та ін.). Проте, дослідниці М. Шпак та Ю. Савченко наголошують на тому, що дошкільний вік є лише передумовою розвитку емоційного інтелекту, а сенситивний період припадає на молодший шкільний вік (Шпак, 2016; Савченко, 2014). Так, результати емпіричного дослідження М. Шпак і порівняльний аналіз вікових й індивідуально-психологічних особливостей розвитку емоційного інтелекту у старших дошкільників, молодших школярів і підлітків дозволяє стверджувати, що молодший шкільний вік є сенситивним віковим періодом для розвитку емоційного інтелекту (Шпак, 2020).

Проблема можливості розвитку емоційного інтелекту теж знаходиться в центрі наукових дискусій. Особливої уваги в контексті дослідження заслуговує питання розвитку емоційного інтелекту, так як вивчення даного явища втрачає сенс без можливості його вдосконалення. Насьогодні за кордоном відкриті інститути та дослідницькі центри, які створюють спеціальні програми для розвитку емоційного інтелекту дітей. Існують дані про те, що спеціальні навчальні програми суттєво підвищують рівень емоційної компетентності дітей. Емоційна компетентність – набір знань, вмінь та навичок, які дозволяють

адекватно діяти на основі емоційної обробки інформації, сприяє швидкому аналізу емоціогенних ситуацій, виступає умовою успішності дитини у всіх сферах життя (Половиніна, 2018).

З приводу можливості розвитку емоційного інтелекту в психології існують дві відмінних одна від іншої думки. Ряд учених (наприклад, Дж. Мейер) дотримуються позиції, що підвищити рівень емоційного інтелекту практично неможливо, оскільки це відносно стійка здатність. У той же час емоційні знання – вид інформації, якою емоційний інтелект оперує, відносно легко формуються, у тому числі і в процесі навчання (Мейер, 1997). Їх опоненти (зокрема, Д. Гоулман) вважають, що емоційний інтелект можна і потрібно розвивати. Однією із підтверджень цієї позиції є той факт, що нервові шляхи мозку продовжують розвиватися аж до середини людського життя. У зв'язку з цим стає можливим і емоційний розвиток, який проявляється у свідомому регулюванні емоцій (Гоулман, 1998).

Дошкільник не вміє самостійно виражати свої почуття, емоційні переживання без освіти, оскільки здатність довільно керувати своїми діями й емоціями складається протягом усього дошкільного дитинства. Емоції проходять шлях прогресивного розвитку, набуваючи все більш багатого змісту і все більш складних форм прояву під впливом соціальних умов життя і виховання. Саме тому головне завдання дорослих – пояснити дитині суть емоцій, навчити її розпізнавати їх і керувати своїм емоційним станом (Клевака & Гришко, 2021).

Емоційний інтелект розвивається в процесі життєдіяльності й набуття досвіду – в родині, через гру, живопис, мистецтво, літературу, самоспостереження і рефлексію. Для кожного має бути власний шлях. Важливо підібрати той метод, який є найдієвішим для певної особистості. Методів формування емоційного інтелекту відомо багато. Найдієвішими для розвитку емоцій та емпатії у дошкільників є: «тут і тепер», або практика уважності – це практика, яка ознайомлює дитину з можливостями її розуму та вчить повертати увагу у теперішній момент: усвідомлювати тілесні реакції, розпізнавати емоції,

керувати своєю увагою; різні арт-техніки – навчають давати соціально прийнятний вихід агресії та іншим негативним почуттям, усвідомлювати думки і почуття, які зазвичай дитина пригнічує; емоційний коучинг – спілкування та взаємодія, за яких педагоги і батьки виявляють до дітей співчуття та емпатію, допомагають їм справитись із негативними почуттями, закладають основи для засвоєння цінностей та виховання духовності; казкотерапія як напрям практичної психології – за допомогою метафоричних ресурсів казки допомагає дітям розвивати самосвідомість і розбудовувати особистісну взаємодію з однолітками та дорослими. Головним орієнтиром у формуванні емоційного інтелекту є зміна ставлення до світу та якісні позитивні зміни у стосунках із самим собою та іншими людьми (Половиніна, 2018).

Дослідниця Н. Мельник розробила методику, яка являє собою систему способів впливу на поведінкову сферу дитини, спрямовану на реалізацію освітніх завдань: 1) метод мотивації до емпатії: вихователь пробуджує у дітей емоційні реакції через розуміння і емпатію емоційних умов іншого, перетворюючись на допомогу; 2) метод емоційно-образного впливу, який спрямований на мотивацію дітей до передачі емоційних переживань в образному втіленні за допомогою «занурення» в ситуації вільного оперування уявленнями; 3) словниковий метод реалізується здебільшого в естетичних бесідах з дітьми і в розвитку словника емоцій дитини; 4) ігровий метод є одним з основних методів формування емоцій у дітей дошкільного віку. Ігри близькі, доступні активності дітей дошкільного віку, які природно вписується в життя дітей, як вид провідної діяльності, здатні здійснювати позитивні зміни в емоційній та інших сферах особистості, формувати нові способи дій та форми поведінки. Маючи такі властивості, гра створює сприятливу ситуацію для розвитку виразних проявів дітей, для їх творчої самореалізації. У ході рольових перетворень і при виконанні різних ігрових завдань дитина мимоволі збагачується способами вираження емоцій і адекватного оформлення експресивних дій. Емоційно-сенсорні і емоційно-експресивні гри – найважливіші в цьому плані (Мельник, 2019). Основний спосіб розвитку емоційного інтелекту полягає в стимулюванні

фантазії та уяви дитини, використанні сюжетно-рольових ігор, як основного засобу розвитку емоційного інтелекту. Психологи стверджують, що не можна пропускати ігрову стадію розвитку дитини, де формуються основи розвитку емоційного інтелекту (Савченко, 2014).

Практичний психолог І. Кареліна визначає такі методи і прийоми, використання яких дозволяє дітям дошкільного віку опанувати досвід кодування і декодування емоційних станів: 1) моделювання емоцій – це метод екстеріоризації емоційних станів людини символічними засобами (замальовки, схеми, фігурки), наприклад: зображення предметів, що викликають радість, смуток, страх та ін.; промальовка лицьової експресії персонажів відповідно до зображеної на картинці емоціогенної ситуації; малювання людини в різних емоційних станах; малювання різних емоцій під музику з використанням відповідної кольорової палітри; створення «Книги настроїв», сторінки якої заповнені сюжетними малюнками, які передають різні емоційні стани тощо; 2) види вправ, спрямованих на розвиток емоційної сфери та формування емоційного інтелекту: вправи на відтворення емоцій за допомогою невербальних засобів (міміки, пантоміми, інтонації голосу); вправи на розпізнавання емоційних станів: підбір еталона емоції (піктограми, фотографії, картинки із зображенням людини з певним емоційним виразом) до власного настрою, до настрою однолітка, до фрагмента художнього або музичного твору; 3) практичні прийоми: імітування дитиною за допомогою власної міміки і пози емоцій зображеного людини; графічні замальовки – зображення дорослим у присутності дітей схематичних виразів лицьової експресії і поз людей (Кареліна, 2017).

Підвищити рівень емоційного інтелекту М. Андрусенко та Л. Балла рекомендують за допомогою психогімнастики – курсу спеціальних занять (єтюдів, ігор, вправ), спрямованих на розвиток і корекцію різних сторін психіки дитини. Мета – навчити дитину справлятися з життєвими труднощами. Дитина повинна усвідомити, що між думками, почуттями і поведінкою існує зв'язок, що емоційні проблеми викликані не тільки ситуаціями, але й їх неправильним сприйманням. Займаючись психогімнастикою, діти вивчають різноманітні

емоції, можливість керувати ними, вчаться дарувати добро і радість іншим. (Андрусенко & Балла, 2016).

Науковці А. Гогоберідзе та Н. Мельник визначають найефективніші прийоми як практичні механізми застосування освітньої техніки і технологій в процесі емоційного розвитку дітей дошкільного віку: 1) створення емоційно-насиченого фону – надає настрій на зйомках, емоції за допомогою візуальних і звукових засобів, довірчий контакт вихователя з дітьми; 2) контрастних зіставлень, прийом спонукає дітей порівнювати, зіставляти, шукати аналогії, вибирати з декількох різних робіт; 3) рольової взаємодії, який вводить дитину в ситуацію емоційного спілкування через настрій-образ (наприклад, настрій-образи «ведмедя» і «зайця» в ситуації, коли зайчик дражнить ведмедика, образи «совеняти» і «хороброго гусеняти» в ситуації страху перед загрозою, «чарівних горошин з стручка» в ситуації різних думок і інші, виступають показниками розвиненого емоційного ставлення); 4) синтезу мистецтв – дозволяє збагатити естетичні емоції дітей, поглибити відчуття дитиною художнього настрою і сприяє розшифровці змісту естетичних емоцій; 5) кольоро-настрій – дає можливість дітям висловити настрій музики, картини, вірші, а також настрій «героя» через колір, вибираючи кольорову картку (колір можна використовувати для оцінювання дитиною заняття: як він себе відчував під час заняття; сподобалося чи ні; цікаво чи не цікаво та ін.); 6) формули емоційної стійкості – допомагає дітям позитивно мислити, проявляти співчуття, бути зібраними, енергійними та ін. («твердо я по життю йду», «тільки сміятися», «втіха», «ах, як нам весело», «починається мій новий день», «так і не як інше», «я – хороший, ти – хороший», «я люблю світ», тощо); 7) емоційний масаж, заснований на парності контрастних настроїв, регулює емоційні стани дітей (Гогоберідзе, 2010; Мельник, 2018).

Н. Трофаїла зазначає, що необхідно приділити особливу увагу формуванню у дитини необхідних навичок керування своїми почуттями і емоціями (гнів, занепокоєння, страх, провина, сором, співчуття, жалість,

емпатія, гордість, любов та інші); навчанню дитини розуміти свої емоційні стани і причини, що їх породжують (Трофаїла, 2014).

Висновки. У дошкільному віці емоційний розвиток випереджає інтелектуальний. В основі розвитку особистості дошкільника лежить емоційний інтелект, тобто розуміння, контроль емоцій та орієнтація на іншого, а також здатність співпрацювати з іншими людьми. Саме тому, батькам варто підвищувати рівень педагогічної культури, мотивацію на позитивну емоційну взаємодію з дітьми. Варто пам'ятати, що запорукою щасливого життя є вміння налагоджувати та підтримувати близькі стосунки з іншими, здатність вибудовувати взаємини на основі розуміння та співпереживання, що можливе лише за умови розвитку емоційного інтелекту. Ключовими в дошкільній освіті мають бути формування емоційної компетентності, керування емоціями, вдосконалення процесів сприйняття і емоційної оцінки дійсності. Особливо варто звернути увагу на необхідність поглибленого ознайомлення дітей з різними емоційними станами, формування у них уявлень про внутрішні та зовнішні чинники, що зумовлюють певний настрій у людини та його зовнішні прояви (міміку, жести, вчинки).

Конфлікт інтересів. Конфлікт інтересів відсутній.

References

Andrusenko, M.P. & Balla, L.V. (2016). Rozvytok emocijnogho intelektu jak faktor dukhovnogho vykhovannja doshkilnykiv. *Dukhovnistj osobystosti: metodologhija, teorija i praktyka* [Spirituality of personality: methodology, theory and practice]. 4, 6-11 [in Ukrainian].

Bazovyj komponent doshkiljnoji osvity (Derzhavnyj standart doshkiljnoji osvity) (2021) [Basic component of preschool education (State standard of preschool education)] [avt. kol-v.: O M. Bajejr, O.K. Bezsonova, O.Gh. Brezhnjeva & N.V. Ghavrysh ta in.; pid nauk. ker. T.O. Pirozhenko]. Kyjiv [in Ukrainian].

Gogoberidze, A.G. (2010). Childhood with music. Modern pedagogical technologies of musical education and development of children of early and preschool age. St. Petersburg : Childhood Press [in Russian].

Goleman, D. (1998). Working with emotional intelligence. New York : Bantam Books.

Izotova, E.I. & Nikiforova, E.V. (2004). Jemocional'naja sfera rebenka: teorija i praktika : ucheb. posobie [Emotional sphere of the child: theory and practice]. Moskva: Izdatel'skij centr «Akademija» [in Russian].

Karelina, I.O. (2017). Razvitie jemocional'noj sfery detej v doshkol'noj obrazovatel'noj organizacii : izbrannye nauchnye stat'i [Development of the emotional sphere of children in a preschool educational organization]. Praga, 36-37 [in Russian].

Klevaka, L.P. & Hryshko, O.I. (2021). Emotsiinyi rozvytok osobystosti yak umova formuvannia emotsiinoho intelektu ditei doshkilnoho viku. *New impetus for the advancement of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries: research matters*: collective monograph. Riga: Baltija Publishing, vol.1, 351-366. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-032-2-20> [in Ukrainian].

Kononko, O.L. (1998). Sotsialno-emotsiinyi rozvytok osobystosti (v doshkilnomu dytynstvi) [Socio-emotional development of personality (in preschool childhood)]. Kyiv: Osvita [in Ukrainian].

Kosheleva, A.D., Pereguda, V.I. & Shagraeva, O.A. (2003). Jemocional'noe razvitie doshkol'nikov: ucheb. posobie dlja studentov [Emotional development of preschoolers] [pod red. O.A. Shagraevoj, S.A. Kozlovoj]. Moskva: Akademija [in Russian].

Kucherenko, Zh. (2016). Emotsiinyi intelekt doshkilnykiv: shliakhy rozvytku. *Vykhovatel-metodyst doshkilnoho zakladu* [Educator-methodologist of preschool institution] 7, 54-59 [in Ukrainian].

Lazarenko, V.V. (2019). Rozvytok emotsiinoho intelektu ditei doshkilnoho viku u teatralizovanii diialnosti. *Molodyi vchenyi* [Young Scientist]. 12 (76), 279-282. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-12-76-58> [in Ukrainian].

Liashch, O.P. (2015). Determinanty ta mozhlyvosti formuvannia emotsiinoho intelektu osobystosti. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova*. Serii 12: Psykholohichni nauky [Scientific Journal of the Drahomanov National Pedagogical University]. 1(46), 210-216. [in Ukrainian].

Ljusin, D.V. (2004). Sovremennye predstavlenija ob jemocional'nom intellekte [Modern concepts of emotional intelligence]. In D.V. Ljusin & D.V. Ushakov (Eds.), *Social'nyj intellekt : Teorija, izmerenie, issledovanija* [Social intelligence: Theory, measurement, research]. Moskva : In-tut psihologii RAN [in Russian].

Mayer, J.D. & Salovey, P. (1997). Emotional development and emotional intelligence: Educational implications. New York: Basic.

Melnyk, N. (2018). Emotsiinyi rozvytok osobystosti yak osnova formuvannia emotsiinoho intelektu ditei doshkilnoho viku. *Naukovyi visnyk MNU imeni V.O. Sukhomlynskoho*. Pedagogichni nauky [Scientific Bulletin of the Nikolaev National University named after Sukhomlinsky]. 4, 69-74 [in Ukrainian].

Nguyen, M.A. (2007). Psihologicheskie predposylki vznikovenija jemocional'nogo intelektu v starshem doshkol'nom vozraste. *Kul'turno-istoricheskaja psihologija* [Cultural-historical psychology]. Tom. 3, 3, 46-51 [in Russian].

Nguyen, M.A. (2008). Diagnostika urovnja razvitija jemocional'nogo intelektu starshego doshkol'nika. *Rebjonok v detskom sadu* [Child in kindergarten]. 1, 83-85 [in Russian].

Nosenko, E.L. & Kovryha, N.V. (2003). Emotsiinyi intelekt : kontseptualizatsiia fenomenu, osnovni funktsii [Emotional intelligence: conceptualization of the phenomenon, main functions]. Kyiv : Vyscha shkola [in Ukrainian].

Orme, G. (2003). Jemocional'noe myshlenie kak instrument dostizhenija uspeha [Emotional thinking as a tool for success]. Moskva: KSP+ [in Russian].

Polovina, O. (2018). Rannii rozvytok dytyny: potreba sotsiumu chy batkivski ambitsii? *Vykhovatel-metodyst doshkilnoho zakladu* [Educator-methodologist of preschool institution]. 10, 23-30 [in Ukrainian].

Prusakova, O.A. & Sergienko, E.A. (2006). Ponimanie jemocij det'mi doshkol'nogo vozrasta. *Voprosy psihologii* [Questions of psychology]. 4, 24-35 [in Russian].

Savchenko, Yu.Yu. (2014). Rozvytok emotsiinoho intelektu uchniv molodshoho shkilnogo viku. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti* [Education and development of gifted personality]. 12, 12-16 [in Ukrainian].

Shpak, M. (2020). Psykholohichna kontsepsiia rozvytku emotsiinoho intelektu osobystosti v ontogenezi. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*. Serii 12. Psykholohichni nauky [Scientific Journal of the Drahomanov National Pedagogical University]. 10 (55), 123-134. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.10\(55\).12](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.10(55).12) [in Ukrainian].

Shpak, M.M. (2016). Stanovlennia emotsiinoho intelektu v doshkilnomu vitsi yak peredumova yoho rozvytku v molodshoho shkoliara. *Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia»*. Serii : Psykholohiia [Scientific notes of the National University "Ostroh Academy"]. 4, 196-205 [in Ukrainian].

Sternberg, R.Dzh., Forsajt, Dzh. B. & Hedland, Dzh. i dr. (2002). *Prakticheskij intellekt* [Practical intelligence] Sankt-Peterburg : Piter [in Russian].

Trofaia, N.D. (2014). Emotsiinyi rozvytok ditei doshkilnogo viku. *Naukovyi visnyk Mykolaiivskoho derzhavnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho*. Serii: Pedahohichni nauky [Scientific Bulletin of Nikolaev State University named after Sukhomlinsky]. 1 (45), 155-158 [in Ukrainian].

Voitovska, O. (2020). Rozvytok emotsiinoho intelektu v ditei doshkilnogo y molodshoho shkilnogo viku metodamy artterapii. *Nova pedahohichna dumka* [New pedagogical thought]. 2 (102), 68-71. <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2020-102-2-68-71> [in Ukrainian].

Volik, N.M. (2020). Okremi aspekty roboty z rozvytku emotsiinoho intelektu ditei doshkilnogo viku z osoblyvymy osvithnimy potrebamy. *Visnyk Natsionalnogo universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T. H. Shevchenka* [Bulletin of the National University "Chernihiv Collegium" named after Shevchenko]. 6 (162) / Nats. un-t «Chern. kolehium» im. Shevchenka; holov. red. M.O. Nosko. Chernihiv: NUChK, 13-17. (Serii: Pedahohichni nauky). <https://doi.org/10.5281/zenodo.3730517> [in Ukrainian].

Vygotskij, L.S. (1984). Cobranie sochinenij [Collected works]: V 6 t. T. 4. Moskva [in Russian].

Zaporozhec, A.V. & Neverovich, Ja.Z. (1974). K voprosu o genezise, funkcii i strukture jemocional'nyh processov u rebenka. *Voprosy psihologii* [Questions of psychology], 6, 59-73 [in Russian].

Zaporozhec, A.V., Neverovich Ja.Z. & Kosheleva A.D. i dr. (1985). Jemocional'noe razvitie doshkol'nika [Emotional development of a preschooler]. Moskva: Prosveshhenie [in Russian].